

Kashtaritu; His place in the history of Medes and his ethnicity*

Sorena Firouzi¹ | Arezoo Rasouli²

Abstract

1. Introduction

Even though Kashtaritu or Kashtariti was not an urban ruler, but he gained such power during the time of Esarhaddon (669-680 BC) that Assyria and other lands were afraid of this issue. This person's position in terms of military point of view had turned the heart of the Assyrian king, and therefore, the name of Kashtaritu is seen many times in the prophetic letters related to the god "Shamash", in which Esrahaddon repeatedly asks whether or not to participate in the war with him. There is a theory about Kashtaritu 's identity, in which he is considered the same as Phraortes described in Herodotus' history. In this article, while examining the details of the information related to Kashtaritu, this adaptation is rejected and then the scope of his territory, who he is in relation to the Medes and his place in the history of Media are discussed.

*** Article history:**

Received 6 August 2022

Received in revised form 11 September 2022

Journal of Iranian Studies, 22 (44), 2023

Accepted 28 January 2023

Published online: 22 December 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. PhD in historical archaeology, Department of Archaeology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: sorena.firouzi@gmail.com. Corresponding author.
2. Assistant Professor, Department of history, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: a_rasouli@sbu.ac.ir

Esarhaddon (*Aššur-aḫa-iddina*) king of Assyria (680-669 B.C.) inherited an accumulation of wealth and power from his father and grandfather, Sargon II of Assyria and Sennacherib. Two styles of inscriptions have been left from him, one category named "Royal inscriptions" (Leichty, 2011) and the other named "Queries to the sun god; *Šamaš*" (Starr, 1990). As much as the mentioned king of Assyria has shown a strong and brave face in his royal inscriptions, reading the Queries tells about his troubled situation from his enemies. Based on the royal inscriptions, Esarhaddon called himself as such (Leichty, 2011: 11): "The great king, the glorious king, the king of the world, the king of Assyria, the governor of Babylon, the king of Sumer and Akkad, the king of the four quarters."

He claims that he defeated the Cimmerians (*gi-mir-ra-a-a*) and Scythian (*a/ás/š-gu-za-a-a*) invaders and defeated them (*Ibid.*: 18, 30, 37 & 51). In addition to this, he said that he went as far as Cilicia (KUR.*ḫi-lak-ki*) in Asia Minor, and dispersed the Manaeans, whom he gave the title of "uncultivated Gutians" (*qu-tu-u la sa-an-qu*) in order to humiliate them (*Ibid.*: 18). He also mentions the Medes as scared people paying tribute to the city of Nineveh, who are asking for and needing his help (*Ibid.*: 20). His victories as far as Egypt brought him double fame, because it was the first time that an Assyrian (DUMU KUR.*aš*) had set foot in this land. After conquering Lower Egypt (KUR.*mu-šir*) and then Upper Egypt (KUR.*pa-tú-ri-si*) and Kush (KUR.*ku.u.si*), Esarhaddon became so powerful that by sending a letter; he demanded submission Cyprus (KUR.*ia-da-na-na*) and the Ionian coast (KUR.*ia-man*) to the land/mountain of Tarsus (KUR.*tar-si-si*) and then claims that they became his tributary (*Ibid.* : 135); But when we study the content of the Queries to the sun god related to his time, we do not see such a conqueror at all, But when we examine the contents of the questionnaire of the sun god related to his time, we do not see such a conqueror at all, but a city ruler (LÚ.EN.URU) named "^mka-as-ta-ri-ti; ^mka-áš-ta-ri-ti; ^mkaš-ta-ri-ti" (in this article: "Kashtaritu") from the city/land of "Kār-kashi" (URU/KUR.*kar-kaš-ši-i*), created such terror in his heart that a large part of

oracle texts during the time of the mentioned king are special for this story and will be discussed in the current article.

2. Methodology

What has been considered as a research method in this study, first is the analysis of the descriptive and statistical data in the texts related to the mythological names of the kings of Media and drawing a historical chronology based on their information. Then, a comparative study was conducted between the result of this chronology and the content of the Neo-Assyrian texts to evaluate the level of compatibility of the data from both sides.

3. Discussion

All in all, what is recorded in Esarhaddon's inscriptions and about Kashtaritu, addressed to the sun god and in order to receive an answer based on the future, is as follows:

Kashtaritu had different and independence identity from Medes. In the text "S.A.A 41" the king of Assyria said that Kashtaritu, a city ruler from the city of "Kār-kashi, wrote a letter to Mamitirshu (*ma-mi-ti-ar-šu*), another city ruler who was a king among Medes (EN-URU *ša LÚ.ma-da-a-a*) and offered her an alliance for independence from Assyria (Starr, 1990: 46). The purpose of this proposal and the response Mamitirshu text is not clear in this, but it is obviously seen that from the point of view of Esarhaddon, Kashtaritu was not a Median; Although Henry H. Howorth in *The Beginnings of Persian History* and quoting "Boscawen" mentioned to a text related to the year 678 B.C which pointed out that Kashtaritu is called as "King of the Medes" (Howorth, 1892: 375), but this text is not found in Esarhaddon's Queries, and as a result, the source of such a claim is not clear.

Despite the strength of Mesopotamian culture in the region, it should not be forgotten that considering the name of Kashtaritu as a name with an Iranian root, can be useful to discuss about his originality and cultural origin.

According to the contents of another query text identified as *S.A.A 43*, the king of Assyria is in more trouble, with a city called *URU.ki-šá-as-su* on the verge of being invaded by both Kashtaritu and Cimmerians troops (*ERIM.MEŠ LÚ.gi-mir-ra-a-a*), Medes army (*ERIM.MEŠ LÚ.ma-da-a-a*) and Manaeans forces (*ERIM.MEŠ LÚ.man-na-a-a*), which are supposedly his allies (*Ibid.*: 48). From the point of view of power, the interesting point here is that the position of Kashtaritu which is described as equal to the power of the other 3 mentioned forces.

With the fast advances of Kashtaritu, in the query letter "*S.A.A 56*", Esarhaddon spoke about the offer of Kashtaritu about a compromise and the tone of the words is such that the king of Kār-Kashi has the upper hand. The text states that Kashtaritu sent a messenger to a person named *nabû-šuma-iškun* to tell Esarhaddon on his behalf and to write that the king of Assyria should send his representative to conclude a treaty. Further and based on another text, the confused Esarhaddon is asking the Sun God what to do and whether to send a representative or not to do so (*Ibid.*: 61-64).

One of the interesting points of the recent text is that it describes the organization of Kashtaritu's court in such a way that the king of Kār-Kashi has by his side some councilors who guide him. The same positions is mentioned by Diodorus in the account of the mythological Median kings (cited by Ctesias) and as a Median culture in the form of members of royal council during the reign of "Artaeus" (Diodorus, II: 33). An interesting point is that the chronology of the reign of Artaeus overlaps with Deioces in the reports of Herodotus and Kashtaritu based on Esarhaddon's era.

In three Queries (*S.A.A. 60*, *S.A.A. 61* and *S.A.A. 62*), we are faced with a completely different situation from what happened before, so that this time it is Esarhaddon who has taken an aggressive stance and his target is directly to describe the city of Kār-Kashi, the throne of Kashtaritu and its looting. In these texts, Esarhaddon seeks to know whether he should commit such an offense and whether his troops will survive this incident or whether the

Kashtaritu's forces or the Medes or the Mannean troops will destroy them. Also, there is no mention of Cimmerians in the remains of these writings (Starr, 1990: 66-69).

According to the content of the texts S.A.A 64, S.A.A 65 and S.A.A 66, in which there is no mention of Kashtaritu, nor of Kār-Karshi, and instead of that, there is an account of the invasion of Esarhaddon's forces to the regions of the Medes up to the salty desert (*Ibid.*: 73-77), according to Diakonoff, a city called "Bit-Kari" (*É-ka-a-ri*) (*Ibid.*: 77) is the same as Kar-Kashi (Diakonoff, 1991: 17, n.14), and it seems the reign of Kashtaritu was finished in Esarhaddon's time.

4. Conclusion

In this research, it was seen that Kashtaritu, king of Kār-kashi cannot be compared to the character of Pharaortes in Herodotus's report, and according to the queries of Esarhaddon. It was also stated that the difference in the tone of Esarhaddon in his queries to sun god compared to his royal inscriptions clearly shows that the fast and early victories of Kashtaritu had so disturbed the Assyrian court that not only did it cut off the communication to the eastern lands and their tributes, but the Assyrian capital was also in danger of invasion and even fall. Kashtaritu had captured many of the central Zagros settlements and offered a local Median king named Mamitiarshu an alliance against Assyria. It was also stated that this recent Median king was a contemporary figure to Deioces's reign era and was considered to be related to the time before the unification of the Medes by Deioces of Ecbatana. Kashtaritu's advances stopped and disappeared as quickly as they came, as if the final attack of the king of Assyria on Kār-kashi (following the texts of S.A.A. 60 and S.A.A. 62) on the one hand and the expansion of Deioces power (according to Herodotus' report) on the other hand roled the main factors of the fall of the King of Kār-kashi

.Keywords: Media, Assyria, Archaeomythology, Ctesias, Kashtaritu

How to cite: Firouzi, Sorena., Rasouli, Arezoo., & Saadatmehr, Muhammad Amin. (2023). Kashtaritu; His place in the history of Medes and his ethnicity. *Journal of Iranian Studies*, 22(44), 409-460. <http://doi.org/10.22103/JIS.2023.20036.2377>

«کشتريتو»: جایگاهش در تاریخ ماد و تبار او*

(علمی-پژوهشی)

سورنا فیروزی آرزو رسولی (نویسنده مسئول)^۲

چکیده

کشتريتو یا کشتريتی با این که بیش از یک فرمانروای شهری نبود، اما به روزگار اسرحدون (۶۸۰-۶۶۹ پ.م.) چنان قدرتی یافت که آشور و سرزمین‌های دیگر از این موضوع دچار هراس شدند. جایگاه این فرد از نظر نظامی، دل شاه آشوریان را منقلب کرده بود و از همین رو، نام کشتريتو در پیش‌گویی‌نامه‌های مرتبط با «شَمَش»، خدای خورشید، دیده می‌شود که در آن‌ها، اسرحدون بارها درباره شرکت کردن یا نکردن در جنگ از خدای یاد شده پرسش می‌کند. درباره کیستی کشتريتو نظریه‌ای گفته شده است که در آن، او را با فرارترس وصف شده در تاریخ هرودوت یک‌سان پنداشته‌اند. در این مقاله، ضمن بررسی جزییات اطلاعات مرتبط با کشتريتو، این انطباق مردود دانسته شده و سپس، به دامنه قلمرو و کیستی او نسبت به مادی‌ها و جایگاه او در تاریخ ماد پرداخته شده است. پژوهش

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۱۵ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱

DOI: 10.22103/JIS.2023.20036.2377

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۲، شماره ۴۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۴۰۹-۴۶۰

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی دوران تاریخی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. رایانامه:

sorena.firouzi@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: a_rasouli@sbu.ac.ir

پیش رو با بررسی داده‌های مستند در منابع مکتوب آشوری و مطالعه تطبیقی آن‌ها با آن دسته از اطلاعات مرتبط با تاریخ علمی یا تاریخ اساطیری مادی‌ها در نوشته‌های نویسندگان چون هرودوت، دیودور (به نقل از کتسیاس)، یوسیوس، خورنی و آگاپیوس، جایگاه کشتريتو را از این منظر مورد ارزیابی قرار می‌دهد. این مقاله نشان می‌دهد که گرچه کردارهای کشتريتو، در حافظه تاریخی مادی‌ها تأثیری نگذاشت، اما خاطره آن‌ها از شخصیت او، بر هویت‌شناسی این مردمان اثرگذار بود.

واژه‌های کلیدی: ماد، آشور، فرأرتس، اسرحدون، کشتريتو.

۱. مقدمه

اسرحدون (*Aššur-aḫa-iddina*) شاه آشور (۶۶۹-۶۸۰ پ.م.) وارث یک انباشتگی از ثروت و قدرت به میراث آمده از پدر بزرگ و پدر خود، سارگن دوم آشوری و سناخریب بود. از او دو سبک نبشته برجای مانده است که یک گروه با عنوان «نبشته‌های شاهانه» (Royal inscriptions) (Leichty, 2011) و گروه دیگر با نام «پرس‌وجوها» (*Queries*) از شمش؛ خدای خورشید» (Starr, 1990) شناخته می‌شوند. هر قدر شاه یادشده آشور در نبشته‌های شاهانه خود سیمایی نیرومند و سلحشور از خود نشان داده است، بازخوانی پرس‌وجونامه‌ها، از پریشان‌احوالی او و هراس از دشمنانش حکایت می‌کند. اسرحدون در جایی خودش را چنین خطاب می‌کرده است (Leichty, 2011: 11): «شاه بزرگ، شاه شکوهمند، شاه جهان، شاه سرزمین آشور، فرماندار بابل، شاه سومر و اکد، شاه چهار گوشه». او مدعی است که بر مهاجم گیمری و سکایی که آنان را به ترتیب «*gi-mir-ra-a-a*» و «*a/ás/š-gu-za-a-a*» خطاب کرده، پیروز شده و آنان را با ضربت شمشیر مغلوب ساخته است (Ibid.: 18, 30, 37, 51). در کنار این، او گفته است که در آسیای کوچک تا کلیکیه (*KUR.hi-lak-ki*) پیش رفته، مانایی‌ها را به جهت تحقیر، با

لقب «گوتیایی‌های» (گوتیان) پرورش نیافته (*qu-tu-u la sa-an-qu*) خطاب کرده و آن‌ها را پراکنده ساخته است (18: *Ibid.*)؛ همچنین از مادی‌ها در جایگاه هراسیده‌هایی باج‌آور به نینوا اسم برده است؛ کسانی که به یاری او خواهشمند و محتاج‌اند (20: *Ibid.*). پیروزی‌های او تا مصر شهرتی دو چندان برای او به ارمغان آورد، زیرا برای نخستین بار بود که پای یک آشوری (DUMU KUR.aš) به این سرزمین باز شده بود. اسرحدون پس از تصرف مصر سفلی (*KUR.mu-šir*) و سپس مصر علیا (*KUR.pa-tú-ri-si*) و کوش (*KUR.ku.u.si*) چنان قدرتی یافت که با یک نامه خواستار مطیع شدن قبرس (*KUR.ia-da-na-na*) و سواحل ایونیه (*KUR.ia-man*) تا سرزمین/کوهستان ترسوس (*KUR.tar-si-si*) شد و مدعی است که آن‌ها این گونه خراج‌گذار او شدند (135: *Ibid.*)؛ اما وقتی درون‌مایه پرس‌وجو نامه‌های مرتبط با روزگار او را بررسی می‌کنیم، مطلقاً چنین فاتحی را مشاهده نمی‌کنیم، بلکه پیرو بخشی از آن‌ها، یک فرمانروای شهری (LÚ.EN.URU) به نام «کشتَریتو» یا «کشتَریتی» (*ka-as-ta-ri-ti*; *ka-áš-ta-ri-ti*; *kaš-ta-ri-ti*) که از شهر/سرزمین «کر-کشی» (*URU/KUR.kar-kaš-ši-i*) بوده است، چنان وحشتی در دل او آفرید که بخش بزرگی از فال‌نشته‌های روزگار شاه یادشده آشور، ویژه این ماجرا شد و در مقاله فعلی بررسی می‌شوند.

۱-۱. پیشینه تحقیق

از میان پژوهش‌هایی که درباره موضوع تاریخ ماد و جغرافیای زاگرس مرکزی و زاگرس شمالی انجام شده‌اند، می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

زرین کوب (۱۳۸۷)؛ افکنده (۱۳۹۵)؛ Zimansky (1990)؛ Starr (1990)؛ Parpola (1970)؛ (1990)؛ Lanfranchi & Parpoka (1990)؛ Lanfranchi (1990)؛ Millard (1994)؛

Medvedskaya(1999); Levine (1972; 1974 & 1977); Diakonoff & Kashiari (1979); Zadok (2002); Fuchs (1994; 1998 & 2003-2005); Lenfant (1996); Parpola & Porter (2001); Glassner (2004); Llewellyn-Jones & Robson (2011-2012); Zawadzki (2010); Zournatzi (2013). برای آشنایی بیشتر با منبع‌شناسی

مربوطه، بنگرید به مقاله فیروزی و همکاران (۱۴۰۱: ۱۳۵).

به طور کلی، سابقه مطالعه درباره کیستی شخصیت‌های نام برده شده در متون آشوری و یا نوشته‌های متأخرتر یونانی، ارمنی و سریانی به سده نوزدهم و به پژوهشگرانی چون Sayce (1884)، Kruger (1856)، Tümpel (1897)، Gilmore (1888) و Baumstark (1899 & 1897) می‌رسد. در روزگار جدیدتر و در این زمینه نیز نظراتی از سوی پژوهشگرانی چون Reade (1987)، Gera (1997)، Frahm (2003)، Novotny (2004)، Dalley (2005)، Teppo (2007)، Fuchs (2008)، Macgregor (2012)، Melville (2014)، Svärd (2016)، May (2018)، فیروزی (۱۳۹۳ و ۱۳۹۹) و ملکزاده (۱۳۹۸) دیده می‌شود که محتوای نوشته اخیر مورد نقد جدی قرار گرفته است (فیروزی و همکاران، ۱۴۰۱ ب).

همچنین از برجسته‌ترین مطالعاتی که به طور ویژه درباره کیستی کشتريتو اظهار نظر کرده‌اند، می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

احتمالاً تحت تأثیر تفکر پراشک (Prášek) که از یک طرف رو به هم‌خوان‌سازی میان یک شخصیت مادی به نام «ممیتی‌آرشو» (*ma-mi-ti-ar-šū*) در نیشه‌های اسرحدون با دیوکس (Διόκης; Deioces) نخستین فرمانروای ماد در گزارش هرودوت آورده، نام «خشتريت» (*Xšaθrita*) را نام شاهانه فرآرتس پسر دیوکس در همان گزارش دانسته بود (دیاکونوف، ۱۳۴۵: ۳۳۹ و ۱۹۰۶: ۱۴۰، Prášek)، محققى به نام کونینگ (König) به

همسانی میان شخصیت کشتَریتو در نوشته‌های اسرحدون و فرأرتس در گزارش هرودوت رای داد (König, 1934: 20-21). نظر کریستن سن نیز به هم‌سان‌پنداری میان این دو بوده است (کریستن سن، ۱۳۵۵: ۴۸)، همچنین اومستد بدون ارائه توضیحی میان ماهیت کشتَریتو و فرأرتس (اشاره شده از سوی هرودوت) یک مطابقت فرض کرده است (اومستد، ۱۳۸۳: ۴۰). دیاکونوف، چه در کتاب خود و چه در فصل سوم از جلد دوم کتاب *تاریخ ایران* از نشر کمبریج، بر این باور است که کشتَریتو همان فرأرتس در نوشته هرودوت است و فرد اول را صورت تاریخی گزارش کم و بیش اشتباه نویسنده یونانی یادشده می‌داند (دیاکونوف، ۱۳۴۵: ۳۴۰-۳۴۱، ۳۴۷-۳۴۸ و ۳۵۵ و Diakonoff, 1985: 106, 113-114). به نقل از همین نویسنده، محقق دیگری به نام سیس (Seys) معتقد بوده است که کشتَریتو نه فرأرتس، بلکه برابر با فردی به نام کیاکسارس یکم است که در گزارش دیودور (Diodorus, II: 32) به او اشاره شده و مقصود، همان شخصیت دیوکس در گزارش هرودوت است (دیاکونوف، ۱۳۴۵: ۳۳۹). موضوعی از منظر گاه‌نگاری قابل تأمل است، اما از دید ماهیت کرداری میان سرگذشت کشتَریتو با آنچه دیوکس در دو گزارش هرودوت و دیودور به نقل از کتسیاس (با نام کیاکسارس) انجام داده است، امکان هم‌خوانی ندارد. علی‌یف نیز نظری چون نظر دیاکونوف داشته است. او نیز صرفاً پیرو توالی شاهان ماد معرفی شده از سوی هرودوت و بدون در نظر گرفتن دیگر سیاهه‌های ارائه شده از سایر نویسندگان، کشتَریتو را با احتمال قوی برابر با فرأرتس خوانده است (علی‌یف، ۱۳۸۸: ۳۷۱)، همچنین علی‌یف به نقل باوری نزد کونینگ آورده کرده است که میان مغلوب ساختن سرزمین پارس (Πέρσαι) از سوی فرأرتس در گزارش هرودوت و تصرف فرضی سرزمین پرسوا (KUR.pár-su-a-a و صورت‌های نگارشی دیگر) به دست کشتَریتو

هم‌خوانی وجود دارد (همان: ۳۸۰) که البته هیچ یک از منابع قدیمی به رخداد دوم اشاره نکرده‌اند. افزون بر آن، علی‌یف مدعی شده که نظر جورج کامرون بر این بوده که کشتريتو، همان هوخشتر (کیا کسارس)، فاتح نینوا بوده است (همان)، این در حالی است که نظر کامرون آشکارا هم‌خوان پنداشتن کردارهای کشتريتو و فرآرتس بوده (Cameron, 1936: 177-182) که البته او هم برای بیان چنین نظری، به داده‌های آماری هرودوت درباره گاه‌نگاری فرآرتس توجه نکرده است؛ این که بازه حکومت فرآرتس در گزارش هرودوت منطبق بر سال‌های ۶۴۶ تا ۶۲۵ پیش از میلاد بوده، اما زمان ظهور کشتريتو مرتبط با روزگار حکومت اسرحدون (۶۸۰-۶۶۹ پ.م.) یاد شده است، یکی از بزرگ‌ترین مشکلات برابر هم دانستن این دو شخصیت بر شمرده می‌شود.

پیرو نظر راولینسون (Rawlinson, 1875: I/407-409) گرانوفسکی تصمیم گرفت تا برای اثبات دیدگاه هم‌سان‌پنداری مذکور، در داده‌های آماری ارائه شده از سوی هرودوت دست ببرد و با ادعای اشتباه کردن نویسنده یونانی در ثبت شمار سال‌های حکومت دیوکس (۵۳ سال) و فرآرتس (۲۲ سال)، آن‌ها را برعکس کند (!) و با این کار، یک هم‌خوانی زمانی (بی‌شک جعلی) میان عصر زندگی این دو شخصیت بسازد (Grantovskiy, 1998: 139, 174-176). مدودسکایا نیز بر این باور است که از این طریق می‌توان میان برخی از داده‌های آماری-توصیفی هرودوت و متون آشوری آشتی برقرار کرد (Medvedskaya, 2004: 97-98).

با این حال، دیدگاه برابر نهادن کشتريتو با فرآرتس مخالفانی نیز داشته است. رنه لابات (René Labat) بر مبنای نامنطبق بودن گاه‌نگاری یاد شده میان دو شخصیت کشتريتو و فرآرتس، با یک‌سان دانستن آن دو مخالفت کرده است (Labat, 1961: 7). کایلر یانگ

با بیان چند دلیل از جمله «نبود ارتباط استنتاجی میان خَشَریت نامیده شدن فرورتنی، یک شخصیت شورشی در کتیبه داریوش اول در بیستون و کشتَریتو پنداشتن فرأرتس پسر دیوکس»، «ناهم خوانی گاه‌نگاری»، «نبود قطعیت در مادی بودن کشتَریتو»، «وجود یک شاه مادی در همان زمان» و «نبود سندی مبنی بر اتحاد میان کشتَریتو و دیگر حاکمان زاگرس بر ضد آشور» با دیدگاه یک‌سان بودن این دو تن به شدت مخالف است (Young, 1988: 18-19). مایکل روف نیز بدون گفتن دلیل، فرض یک‌سان دانستن دو شخصیت مذکور را کمی دور از ذهن می‌داند (روف، ۱۳۸۹: ۸۴). گریسون نیز ضمن اشاره به هر دو دیدگاه، خود در این باره هیچ نظری نداده است (Grayson, 2008: 129). ایوانتچیک و زاڈک هم دلیلی برای این هم‌سان‌پنداری ندیده‌اند (Ivantchik, 1993: 80f. and Zadok, 2002: 117). همچنین افکنده نیز به مشکل بزرگی به نام ناهماهنگی گاه‌نگاری برای هم‌سان‌پنداری کشتَریتو و فرأرتس اشاره کرده است (افکنده، ۱۳۹۵: ۱۴).

بر روی هم رفته، درباره این که آیا می‌توان به نوشته‌های هرودوت برای هم‌خوانی و سازگاری با محتوای نبشته‌های میان‌رودانی اعتماد کرد یا خیر و اگر می‌شود، میزان چنین اعتمادی تا چه اندازه قابلیت اثبات و پیگیری دارد، بحث‌های مفصلی صورت گرفته است و نظرات موافق و مخالف زیادی نیز مطرح شده‌اند (مهرآبادی، ۱۳۸۰؛ Helm, 1969; Drews, 2003; Brown, 1988; Sancisi-Weerdenburg, 1988; Rollinger, 2003).

۲-۱. مبانی نظری

کیستی کشتَریتو و ارتباط تباری او با مادی‌ها، موجب طرح مبحث مهمی درباره رخدادهای این دوره و ارائه شماری مطالعه تطبیقی شده است. این که آیا بایستی میان کشتَریتو و یکی از شاهان مادی نام برده شده در متون یونانی و از جمله شخصیت فرأرتس

در گزارش هرودوت هم‌سانی پنداشت و در نتیجه، دست به اصلاح گاه‌نگاری ارائه شده از سوی هرودوت برای دوره حکومت دودمان شاهی ماد زد، موضوعی است که حتی بخشی از دانش‌نامه ایرانیکا نیز به آن پرداخته است. روی هم رفته، مقاله پیش رو در پی واریسی پاسخ دو پرسش زیر است:

۱) میان شخصیت و کردارهای کشتريتو و داده‌های برآمده از منابع مکتوب غیر میان‌رودانی که از شاهان ماد و کردارهای آنان یاد کرده‌اند، چه ارتباطی برقرار است؟

۲) گاه‌نگاری شاهان ماد در متون مختلف غیر میان‌رودانی، چه تطابقی با آن‌چه از کشتريتو در نوشته‌های آشوری گزارش شده است، نشان می‌دهند؟

۱-۳. روش‌شناسی پژوهش

آن‌چه در این مطالعه به صورت شیوه پژوهشی در نظر گرفته شده است، نخست تحلیل داده‌های توصیفی و آماری موجود در متون مرتبط با نام‌نامه‌های اساطیری شاهان ماد و ترسیم یک گاه‌نگاری منسجم برپایه اطلاعات آن‌ها بوده است. سپس، میان نتیجه برآمده از این گاه‌نگاری و محتوای متون نوآشوری، یک مطالعه تطبیقی انجام شد تا میزان مطابقت و هم‌خوانی داده‌های دو سوی واریسی، ارزیابی شوند.

۱-۴. هویت مادی

نام مردمان ماد و قلمرو آنان در متون گوناگون به صورت‌های مختلف آمده است که از این قرارند:

۱) در کتیبه‌های نوآشوری: به صورت سرزمین «آمد» (لغوی: به مفهوم سرزمین اهل آمد یا مادی‌ها؛ KUR.a-ma-da-a-a) در کتیبه‌ای از شلمانسر سوم (Grayson, 1996: 68)، به

صورت سرزمین «مَد» (لغوی: به مفهوم سرزمین اهل مَد؛ KUR.mada-a-a; KUR.ma-da-a-a) در کتیبه‌ای از ادد-ناراری سوم، در کتیبه‌هایی از تیگلات-پیلسر سوم و در کتیبه‌هایی از اسرحدون (Grayson, 1996: 212; Tadmor & Yamada., 2011: 32, 48, 52, 53, 72, 84, 86, 97, 98 & etc. and Leichty, 2011: 20, 32, 39, 43, 50 & etc. به صورت «مَد» (لغوی: به مفهوم اهل مَد؛ mad-a-a) در کتیبه‌هایی از آشور بانی‌پال (Novotny & Jeffers, 2018: 65, 89, 123 & 170)، به صورت سرزمین «مَت» (لغوی: به مفهوم اهل سرزمین «مَت» (لغوی: به مفهوم اهل سرزمین «مَت»؛ KUR.ma-ta-a-a) در یکی دیگر از کتیبه‌های آشور بانی‌پال (Ibid.: 291) و همچنین به صورت «مَنَد» (لغوی: به مفهوم اهل سرزمین مَنَد؛ KUR.man-da-a-a) در دو کتیبه از سارگن دوم (Frame, 2021: 68 & 93). در کنار این نوشته‌های سلطنتی، در برخی از «پرس‌وجونامه‌ها» (Queries) نیز که مرتبط با روزگار اسرحدون هستند، به هویت مادی‌ها به صورت ma-da-a-a اشاره شده است (Starr, 1990: 46-82) که به مفهوم آن پیش‌تر اشاره شد.

۲) در نوشته‌های روزگار نوبابلی: «مَد» (لغوی: به مفهوم اهل قلمرو مَد؛ ^{mat}ma-da-a-a) در (Gadd, 1923: 33)، «اومَن-مَنَد» (um-man-ma-an-da/umman-man-da) در لوح سقوط نینوا و در سنگ یادبود بازالتی نبونئید (Gadd, 1923: 34, 35, 36, 38; Adali, 2009: 189, 193 & 194) و «ارین/م-مَنَد» (ÉRIN/M-man-da) در استوانه سیپر از نبونئید (Adali, 2009: 189, 193 & 194)، «ارین/م-مَنَد» (ÉRIN/M-man-du) در همان سنگ یادبود و سنگ یادبود بابل (Adali, 2009: 193) (and Weiershäuser & Novotny, 2020: 70).

۳) در استوانه کوروش بزرگ به پیروی از ادبیات دوران نوبابلی: «اوَمَن-مَنَد» (*um-man-da*) (Adali, 2009: 211).

۴) در تورات: پیدایش، ۲:۱۰؛ پادشاهان ۲، ۶:۱۷ و ۱۱:۱۸؛ عزرا، ۲:۶؛ استر، ۱:۱-۱۹؛ دانیال، ۵:۲۸، ۵:۲۸، ۵:۳۱، ۹:۱ و ۱۱:۱. معروفترین اشاره به این سرزمین در تورات، به صورت «مادای» (*Madai*) است.

همچنین به این موارد نیز می‌توان اشاره کرد: «ماد» (*māda*) در پارسی قدیم، «مَد» (*ma-da*) در ایلامی روزگار هخامنشی (در برخی از الواح به صورت "*ma-ad-da*"، "*ma-da*" و "*be*"، "*ma-tas*"، «مَد» (*ma-da-a-a*) در اکدی روزگار هخامنشی (در برخی از الواح و کتیبه‌های دیگر به صورت "*ma-da-a*"، "*mad-da-a-a*" و "*mād^{ad}-da-a-a*"، «م/ادی» (*mdy*) در آرامی، «*mede*» در زبان لیکایی، در هیروگلیف «*M^c-d-y*» و در دموتیک مصری «*Mdy*» (Tavernier, 2007: 27, 61, 72 & 73).

۵-۱. پرس و جو نامه‌های اسرحدون و اشاره‌های او به کشتريتو

روی هم رفته، آن چه درباره کشتريتو در نوشته‌های اسرحدون و خطاب به خدای آفتاب جهت دریافت پاسخی بر مبنای آینده‌نگری ثبت شده، از قرار زیر است:

(۱) مستقل بودن او از مادی‌ها:

در متن «*S.A.A 41*» از زبان شاه آشور چنین آمده است که [کشت]ريتو، یک فرمانروای شهری (*EN-URU*) از شهر کر-کشی (کار-کشی) (*KUR.kar-kaš-ši-i*) نامه‌ای به «ممتی‌ارشو» (بازسازی اصل نام به صورت *Vahmyatarša* در کریستن‌سن، ۱۳۵۵: ۴۷) که یک فرمانروای شهری دیگر بود و در متن، «مرد/شاه مادی‌ها» (*EN-URU ša*)

LU.ma-da-a-a خوانده شده است، نوشت و به او پیشنهاد اتحاد و جدا شدن از آشور را کرد (Starr, 1990: 46). تکلیف این پیشنهاد و پاسخ «شهرشاه مادی» در این نبشته روشن نیست، اما به طور آشکار دیده می شود که از نگاه جمعیت شناسی شاه آشور، کشتريتو مادی نیست؛ گرچه هنری اچ. هورث (Henry H. Howorth) در نوشته ای با نام «سرآغازهای تاریخ پارسی» و به نقل از «بُسکاون» (Boscawen) به متنی مرتبط با سال ۶۷۸ پیش از میلاد اشاره کرده که در آن از کشتريتو در جایگاه «شاه مادی‌ها» یاد شده است (Howorth, 1892: 375)، اما چنین متنی در پرس و جونامه های اسرحدون دیده نمی شود و در نتیجه، منبع چنین ادعایی مشخص نیست. افزون بر آن، این که اسرحدون تنها از ممیتی آرشو در جایگاه شاه مادی و آن هم، یک شاه محلی نام برده برده است، نشان می دهد موضوع صرفاً به رسمیت شناختن یا نشناختن جایگاه کشتريتو نزد شاه آشور نبوده است، بلکه با توجه به فراگیر نبودن دامنه اراضی تحت قدرت ممیتی آرشو، کشتريتو نیز می توانست با هویت مادی خطاب شود، ولی نبود اشاره به این موضوع، خود بیان گر وجود یک تمایز جمعیتی میان چیستی تباری شاه کار-کشی و شاه مادی نزد شاه آشور بوده است.

چنان که پیش تر نیز یاد شد، یانگ نیز به نبود استنادی برای مادی تبار پنداشتن کشتريتو اشاره کرده است، اما نباید این نکته را فراموش کرد که با توجه به نام این چهره تاریخی که علی رغم نیرومندی فرهنگ میان رودان در روزگار و منطقه زندگی او (غرب و شمال غربی فلات ایران) از ریشه ایرانی بوده است، کشتريتو را می توان یک ایرانی تبار (آریایی) دانست و حتی با توجه به رواج نام یا لقب خَشَریت در میان مادی‌ها در سده بعدی، دست کم او را تحت تأثیر فرهنگ مادی پنداشت. لازم به ذکر است که از نکات استنباطی مهم مرتبط با متن «S.A.A 41»، اشاره به رواج هنر نگارش هم نزد دربار کشتريتو و هم در دربار طرف

مخاطب مادی او (ممیتی آرشو) است که با توجه به کاربرد خط آرامی در سرزمین همسایه آن‌ها، مانا (KUR.mana-a-a) در همان روزگار (Zadok, 2002: 89) ممکن است در این جا نیز به آن نامه به همین خط نامه نوشته شده باشد.

۲) پیرو نبشته دیگری با شناسه «AGS 5»، کشتريتو خواهان اتحاد با شخص دیگری است و اتحاد مذکور، این بار به منظور به حرکت درآوردن یک سپاه واحد و تهاجم به سوی سپاهیان آشور است (Starr, 1990: 47).

۳) بر مبنای محتوای پرس و جونا مة دیگری با شناسه «S.A.A 43»، شاه آشور دچار دردهای بیش تری شده است، به طوری که شهری به نام «کیشسو» (URU.ki-šá-as-su) هم در آستانه تهاجم از سوی کشتريتو است و هم از سوی سه جبهه دیگر «نیروهای گیمری» (ERIM.MEŠ LÚ.gi-mir-ra-a-a)، «نیروهای مادی» (ERIM.MEŠ LÚ.ma-a) و «نیروهای مانایی» (ERIM.MEŠ LÚ.man-na-a-a) که گویا متحدان شاه کار-کشی هستند (Ibid.: 48). نکته جالب این جا است که از منظر قدرت، جایگاه کشتريتو هم راستا با قدرت نیروهای ۳ جمعیت از تبارهای مختلف و نه صرفاً ۳ شهر توصیف شده است. در این نبشته، همچنین، به شگردهای رزمی و جنگ افزارهای این ۴ نیروی نظامی نیز اشاره شده است که چنین اند: کندن دالان زیرزمینی، نفوذ به دل سپاه دشمن، بهره گیری از نردبان برای بالا رفتن از باروها، ایجاد خاک ریز، بهره گیری از دژکوب و یا ایجاد قحطی برای دشمن (Ibid.: 48) که نشان می دهد کشتريتو هم اندازه مادی های نیرومند و مانایی ها و البته گیمری های جنگاور، از درک شگردهای نظامی و امکانات و توان رزمی مستحکم و در نتیجه یک ثروت قابل توجه برخوردار بوده است. البته بحث بر سر مذاکره میان شهر مورد تهاجم و طرف های حمله آور نیز مطرح شده است.

۴) طبق متن «S.A.A 44» سکونت‌گاه دیگری که در خطر تهاجم کشتَریتو و البته آن سه جمعیت دیگر قرار گرفته و البته این بار اسرحدون در فکر فرستادن نیرو برای مقابله با مهاجمان افتاده است، شهر «کاریتو» (URU.kā-rib-ti) (Ibid.: 50-51) احتمالاً در نواحی غرب ماد؛ بنگرید به (Zadok, 2002: 119) است. این موضوع، ژرفای پیش‌روی کشتَریتو در مرزهای شرقی آشور را نشان می‌دهد و از همین رو است که شاه آشور به وحشت افتاده بود. دشمن آشور سرانجام آن شهر را تصرف کرد.

۵) متنی با شناسه «S.A.A 47» که بخش ۷۰ آن، مشابه نبشته شماره ۴۳ از پرس و جونا مه‌های اسرحدون است، از به خطر افتادن شهر دیگری به نام «صوبر» (URU.šū-) (ba-ra) در مرزهای «سرزمین سَپَرَد/سَپَارَد» (KUR.sa-pa-ar-da) که همان سرزمین سَپَرَد/سَپَارَد (KUR.šá-pár-da/KUR.šá-pa-ar-d) در متون سارگن دوم آشوری بوده) اطلاعات داده است (Starr, 1990: 54-55). سَپَرَد در نزدیکی منطقه یا شهر «خَرخَر» (KUR.ḫar-ḫar/ḫa-ar) واقع بوده و خَرخَر نیز بر شرق یا مرکز ماهی‌دشت و یا حدود ملایر تا نهاوند منطبق بوده است (Streck, 1900: 346f.; Herzfeld, 1968: 32; Levine, 1974: 116; Reade, 1978: 140f.; Diakonoff, 1985: 107 and Vera Chamaza, 1994: 108f. and Zadok, 2002: 124-126). رسیدن کشتَریتو و متحدانش به این منطقه، نشان می‌دهد که هرآن، احتمال رهسپار شدن این جناح قدرتمند به سوی غرب و قلب سرزمین آشور ممکن بوده است.

۶) پیرو محتوای پرس و جونا مه «S.A.A 49»، «شهر اوشیشی» (URU.ú-šī-šī) هدف دیگر شاه کار-کَشی است (Starr, 1990: 56-57) که البته موقعیت این شهر، در ماد میانی (Zadok, 2002: 117) و بنابراین نسبت به مرزهای آشور، دورتر بوده است.

۷) مطابق با متن «S.A.A 51»، هدف دیگر شهر کیلمن (URU.ki-il-man) در دهانه گذرگاه شهر ساندو (URU.sa-an-du) واقع در سرزمین خَرخَر (در آن زمان تحت تسلط آشور) بوده است. در این جا شاه آشور باز واکنشی از خود نشان نداد (Starr, 1990: 58-59).

۸) به طرز جالبی، شاه آشور در پرس و جونا مه «S.A.A 56»، سخن از پیشنهاد مصالحه از طرف کشتريتو به آشوریان آورده و لحن کلام این پیشنهاد به گونه ای است که می توان درک کرد که دست بالاتر را شاه سابق کار-کشی و فرمانروای کنونی یک منطقه بزرگ، کشتريتو دارد. در این متن چنین آمده است که کشتريتو پیام آوری نزد فردی به نام «نبو-شوم-ایشکون» (nabû-šuma-iškun) فرستاد تا از سوی او به اسرحدون بگوید و بنویسد که شاه آشور باید نماینده خود را برای بستن یک پیمان نامه با او رهسپار کند، موضوعی که آشکارا از دستوری بودن محتوای پیام کشتريتو خبر می دهد. در ادامه و بر مبنای نبشته دیگری، شاه آشور پریشان حال در حال پرس و جو از خدای آفتاب است که چه باید کند و آیا نماینده ای بفرستند یا تن به این کار ندهد (Ibid.: 61-64).

از نکات جالب متن اخیر این است که ساختار دربار کشتريتو را این گونه وصف کرده است که در آن، شاه کار-کشی در کنار خود رای زنانی دارد که او را در امور و تصمیم گیری ها راهنمایی می کنند؛ منصبی که در یکی از روایات مرتبط با فهرست شاهان ماد که از سوی دیودور (به نقل از کتسیاس) مطرح شده است، نیز می توان مشابه آن را دید، جایی که در آن بیان شده است که در فرهنگ مادی و در دوره پادشاهی «آرتایوس» (Ἀρταῖος; Artaeus) منصبی با عنوان عضو انجمن و کنسول شاهی وجود داشته است (Diodorus, II: 33). نکته مهم و جالب توجه دیگر این که براساس داده های

آماري همین متون مرتبط، گاه‌نگاری حکومت آرتایوس هم‌پوشان با حکومت دیوکس در گزارش هرودوت و حکومت کشتَریتو (براساس هم‌زمانی با اسرحدون) نیز است (بنگرید به جدول ۱).

۹) در سه پرس‌وجونامه دیگر که «S.A.A 60»، «S.A.A 61» و «S.A.A 62» نام دارند، با شرایطی کاملاً متفاوت با آنچه پیش‌تر گذشت، روبه‌رو می‌شویم، به‌طوری که این‌بار این اسرحدون است که حالت تهاجمی به خود گرفته و هدفش نیز مستقیماً شهر کار-کشی، تختگاه کشتَریتو و غارت آن توصیف شده است. در این نبشته‌ها، شاه آشور در پی دانستن آن است که آیا باید چنین آفندی را انجام دهد و آیا سپاهش از این واقعه جان سالم به درمی‌برد یا آن‌که سپاهیان کشتَریتو یا سپاهیان مادی‌ها یا سپاهیان مانایی‌ها آشوریان را تار و مار می‌کنند. در این‌جا هیچ سخنی از نیروهای گیمری در بقایای این نبشته‌ها دیده نمی‌شود (Starr, 1990: 66-69).

۱۰) با توجه به محتوای پرس‌وجونامه‌های «S.A.A 64»، «S.A.A 65» و «S.A.A 66» که در آن‌ها نه سخنی از کشتَریتو است و نه از کار-کارشی و به جای آن، سخن از تاخت‌وتاز نیروهای اسرحدون به مناطقی در سرزمین ماد تا بیابان نمکی به میان آمده است (-73: *Ibid.*) و از طرف دیگر، به شهری به نام «بیت-کاری» (*É-k[a-a]-ri*) اشاره شده (77: *Ibid.*) که از نظر دیاکونوف همان کار-کشی است (Diakonoff, 1991: 17, n.14)، گویا کار کشتَریتو در روزگار خود اسرحدون به پایان رسیده است.

۲. بحث و بررسی

در این قسمت به تحلیل محتوای متون مرتبط آشوری و یونانی که به درک بهتر از شرایط سرزمین ماد در نیمه نخست از سده هفتم پیش از میلاد کمک می کنند، پرداخته می شود.

۲-۱. اشاره‌های مستقل اسرحدون به مادی‌ها در نوشته‌های شاهانه‌اش

یادکرد اسرحدون از سرزمین ماد و اهالی آن در نوشته‌های شاهانه او مطابق با سنت سال‌نامه‌نگاری‌های آشوری است و در نتیجه، صورتی کاملاً متفاوت با آن سبک از نگارش است که در پرس‌وجونامه‌های مرتبط با خدای خورشید دیده می شود. شاه آشور در کتیبه ۱ خود، از درگیری با سه شخصیت یاد می کند که نام آن‌ها و شهرهایشان این چنین‌اند: «اوپیس» (Uppis) فرمانروا یا یک شاه‌شهری (LÚ.EN.URU) در شهر «پارتوک» (URU.pa-ar-tuk-ka)، «زَسَن» (Zanasana) فرمانروای شهر «پارتوک» (URU.pa-ar-tuk-ka) و «رَمَتِی» (Ramateia) فرمانروای شهر «اوراکزبرن» (URU.ú-ra-a-ka-za-bar-na) (Leichty, 2011: 20). اسرحدون در ادامه چنین آورده که این سه تن مادی بودند و به عنوان «اهالی سرزمین ماد؛ جایی که دورافتاده است» (KUR.ma-da-a-a šá a-šar-šú-nu) «ru-u-qu»، به علت هراس از خدای آشور، همچون نیاکانشان باج‌گذار آشوریان شدند، به نینوا آمدند و هدایایی چون سنگ لاجورد اهدا کردند. اسرحدون در پاسخ به درخواست آنان جهت پشتیبانی در برابر حملات دیگر خان‌سالارهای بومی، نیروهای فرستاد و در ازای این پشتیبانی، آن شهرهای سه‌گانه خراج‌گذار رسمی حکومت نینوا شدند. در ادامه، اسرحدون یک سرزمین شرقی دوردست و مادی‌نشین به نام «پتوشری» (KUR.pa-tu-uš-) (ar-ri) را به علت نافرمانی فرمانروای آن، تاراج و مردمانش را جابه‌جا کرد. این منطقه در بیابان نمکی و در نزدیکی کوه لاجوردی بیکنی (KUR.bi-ik-ni KUR NA₄.ZA.GÌN) واقع بود (Ibid.) که منطبق بر دشت کویر می شود. به این رخدادها در نوشته‌های شاهانه

شماره‌های ۲، ۳، ۴، ۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹ و ۹۳ نیز اشاره شده است (Ibid.: 32, 39, 43-44, 50, 155-156, 159, 162 & 176).

۲-۲. نام‌نامه‌های شاهان ماد در متون غیر میان‌رودانی

با در نظر گرفتن نام‌نامه‌های مختلف و برجای مانده که دربارهٔ فهرست شاهان ماد هستند، چنان‌که آن‌ها را از یک وجه مشترک، یعنی از پایان این سیاهه‌ها و سقوط آخرین شاه هگمتانه به دست کوروش بزرگ بررسی کنیم، این مطابقت‌ها دیده می‌شوند:

(۱) کوروش شکست‌دهندهٔ «آستیاگس» (Ἀστυάγης) (۳۵ سال حکومت در Herodotus, I: 130) یا آسپانداس (Ἀσπάνδας; Aspandas) بدون ذکر مدت زمان حکومت در Eusebius, *Chronicle*: 34 (Diodorus: II: 34) یا آشداهاک (Ashdahak) (۳۸ سال شاهی در Eusebius, *Chronicle*: 67) یا مشابه با یوسیوس در نوشته خورنی (Azhdahak)؛ بدون ذکر مدت زمان حکومت در خورنی، ۱۳۸۰: ۷۸) و مشابه با هرودوت در گزارش آگاپیوس (۲۸ سال سلطنت در Agapius, *Universal history*: 100). با در نظر گرفتن (آ) محتوای نوشته شده در «لوح گوگمل» (ABC 7) که مرتبط با زمان داریوش سوم است و نیز (ب) براساس زمان خورشیدگرفتگی معروف سال ۵۸۵ پ.م. که در روزگار کیاکسارس (Κυαξάρης; Cyaxares) رخ داد و همچنین (ج) فاصلهٔ سقوط نبونئید (سال هفدهم سلطنت او) و سقوط هگمتانه (سال ششم سلطنت نبونئید) (در ABC 25)، سال ورود کوروش بزرگ به هگمتانه، یعنی سال پایانی حکومت آخرین پادشاه مادی هگمتانه در حدود ۵۴۹-۵۵۰ پ.م. محاسبه شده است، از این‌رو، با توجه به لزوم قرار گرفتن خورشیدگرفتگی سال ۵۸۵ پ.م. در بازهٔ حکومت آن پادشاه پیش از این شاه آخرین، تنها دو دادهٔ آگاپیوس (۲۸ سال) و

هرودوت (۳۵ سال) برای بیان طول مدت حکومت آستیاگس/آسپانداس/آش(ژ)داهاک پذیرش پذیر است.

(۲) با توجه به هم‌پوشانی حکومت‌های ۴۰ ساله کیاکسارس و آستیاراس در نام‌نامه شاهان هرودوت و دیودور (به نقل از کتسیاس) و نیز درگیری این دو شخصیت با سکاها در روایات یادشده (Herodotus, I: 107; Diodorus, II: 34)، هم‌سان بودن آن دو بی‌تردید است. بدین ترتیب و در کنار داده آگاپیوس برای مدت زمان شاهی کیاکسارس، این سه گاه‌نگاری تا این جا حاصل می‌شوند:

هرودوت: آستیاگس (۵۸۵/۵۴۹-۵۵۰ پ.م.)؛ کیاکسارس (۶۲۵-۵۸۵ پ.م.) که هرودوت مدت ۲۸ سال اشغال نواحی شمالی ماد توسط سکاها را هم‌زمان با همین ۴۰ سال دانسته است؛

دیودور بر مبنای کتسیاس: آسپانداس (۵۵۰/۵۴۹-؟) [بازسازی مطابق با داده هرودوت=۵۸۵ پ.م.]؛ آستیاراس (۶۲۴/۶۲۵-۵۸۵ پ.م.)؛

آگاپیوس: آستیاگس (۵۵۰/۵۴۹-۵۷۸ پ.م.)؛ کیاکسارس با ۳۲ سال حکومت (۵۷۸-۶۱۰ پ.م.).

پیش از این شاه اخیر (کیاکسارس/آستیاراس)، هرودوت از «فراآرتس» (Φραόρτης; Phraortes) و دیودور به نقل از کتسیاس از «آرتونس» (Ἀρτύνης; Artynes) نام برده و هر دو مشابه هم، مدت زمان ۲۲ سال را برای حکومت این دو شخصیت در فهرست خود ثبت کرده‌اند که بر مبنای جایگاهشان در دو فهرست و مدت فرمانروایی، این دو نیز بی‌تردید یک تن هستند. در گزارش هرودوت، فراآرتس که گاه‌نگاری حکومتش برابر با

۶۴۷ تا ۶۲۵ پیش از میلاد می‌شود (در گزارش دیودور با یک سال اختلاف و به صورت ۶۲۴-۶۴۶ پ.م.)، نخست پارس را مطیع ساخت (منطبق بر حدود زمانی حکومت آرشام در پارس، زمانی که کوروش یکم شاه انشان بود) و سپس سوی آشور لشکرکشی کرد که سرانجام کشته شد (Herodotus, I: 102). دیودور از این واقعه برای آرتونس چیزی ننوشته است، ولی چنان که پیش‌تر گفته شد، به ۲۲ سال حکومت او که مشابه با فرآرتس است، اشاره کرده.

روی هم رفته، گاه‌نگاری هیچ کدام از این شخصیت‌های توصیف شده (فرآرتس و آرتونس) در گزارش‌های هرودوت، دیودور، خورنی و آگاپیوس، هم‌زمان با روزگار اسرحدون نیست و در نتیجه، میان آن دو و کشتَریتو امکان برقرار نمی‌شود، زیرا زمان کشتَریتو به روزگار پیش از بازه حکومتی قابل محاسبه برای این دو شخصیت مرتبط است. بنابراین، همچنان لازم است تا یک ردیف دیگر در نام‌نامه‌ها به عقب برویم که با این کار، در گزارش هرودوت با سلطنت ۵۳ ساله دیوکیس (۷۰۰-۶۴۷ پ.م.) و دوران قضاوت او در پیش از آن (۷۰۰ پ.م.؟) روبه‌رو می‌شویم. در گزارش دیودور به نقل از کتسیاس نیز از شاهی آرتایوس برای ۴۰ سال (۶۸۶-۶۴۶ پ.م.) و پیش از او، حکومت آربیانس (Ἀρβιάνης; Arbians) برای ۲۲ سال (۶۸۶-۷۰۸ پ.م.) نوشته شده است که گرچه از نظر زمانی بر روی هم، با دوره سلطنت و قضاوت شخصیت دیوکیس در گزارش هرودوت هم‌پوشان هستند (بنگرید به جدول ۱)، اما در روایت مرتبط با حکومت هیچ یک از آن دو، شاه (دیوکیس در گزارش هرودوت) یا شاهان مادی (آربیانس و آرتایوس در گزارش دیودور) با آشوریان درگیر نشدند و از این‌رو، باز هم صورت یونانی شده‌ای از داستان کشتَریتو در این متون دیده نمی‌شود.

۲-۳. حکومت‌های کشتريتو و ممیتی آرشو و محتوای منابع یونانی

هرودوت نوشته است پیش از آن که دیوکس، به مقام قضاوت در شهر برسد، مردمان مادی در دهکده‌هایی پراکنده زندگی می‌کرده‌اند (Herodotus, I: 96). این در حالی است که بر مبنای گزارش‌های شاهان آشور، دست کم صد و بیست سال (نیمه دوم سده نهم پیش از میلاد) قبل از زمانی که مورد نظر هرودوت است، مردمان مادی دارای قلمروهایی بودند که گاه دارای یک شهر شاهی و شماری اقمار برای آن بود (Grayson, 1996: 185-186). افزون بر آن، این سکونت‌گاه‌های تابعه، در وسعت حدود و کیفیتی قرار داشتند که در متون آشوری از آن‌ها با نام شهر (URU) یاد شده است و نه قصبه و روستا (*ma-ha-zi*). هرودوت همچنین نوشته است که به علت قانون‌گریزی مادی‌ها، بی‌عدالتی بالا گرفت، اما دیوکس با قضاوت‌های خود در مسند یک قاضی عادل، موقتاً موجب سامان‌دهی امور شد تا آن که تصمیم به کناره‌گیری از این منصب گرفت و با این کار، دگرباره هرج و مرج بازگشت. در پی آن، مردمان اکباتانا پس از گرد هم آمدن در شهر (هنگمتان: جای/شهر گرد هم آمدن؛ شارپ، ۱۳۸۴: ۱۸۵ و ۲۶: Tavernier, 2007) در یک انجمن، دیوکس را شاه مادی‌ها خواندند و این گونه، سلسله مراتب دیوانی و سلطنتی در ماد برپا شد (Herodotus, I: 97-100).

پیش‌تر گفته شد که پیرو گزارش هرودوت و پس از حکومت ۵۳ ساله دیوکس، پسرش فرآرتس جانشین او شد و پس از مطیع کردن پارس، آهنگ تصرف نینوا کرد، اما در سال ۲۲ از سلطنت خود، طی یک درگیری با آشوریان کشته شد (Ibid.: 102). همچنین بیان شد که نظراتی درباره هم‌سان‌پنداری این شاه با کشتريتو مطرح و بر سر پذیرش یا غیر قابل قبول بودن این تطابق بحث‌هایی ارائه شده‌اند (بنگرید به پیشینه پژوهش). این که آورده

شدن نام یک مدعی سلطنت به نام «فرورتیش» (*Fravartiš*) (که خود را «خَشَریت» (*Xšaθrita*) از تخمه «اووِخَشتر» (*Uvaxštra*) خوانده بود) در نوشته داریوش بزرگ (شارپ، ۱۳۸۴: ۴۴ و Kent, 1950: 121-123) از یک سو و تهاجم کشتَریتو به شهر «کیشی (م)» (*URU.ki-še-si/su(m)*)؛ حدود ماهی دشت و در نزدیکی نجف آباد همدان امروزی طبق نظر لوین در Levine, 1977: 181)، شهر کاریتو در ماد غربی، شهر اوشیشیو کیلمن از سوی دیگر (Diaokonoff, 1985: 104f., Starr, 1990: 48, 49, 58 & 59; Ivantchik, 1993: 224f./28 and Zadok, 2002: 117, 119 & 123) از دلایل مشابه هم پنداشتن روایت هرودوت و گزارش اسرحدون درباره این دو شخصیت بوده است، اما همان گونه که نوشته شد، بزرگ ترین مشکل این تصور، ناهمخوانی مؤلفه بسیار مهم همخوانی زمانی در گاه‌نگاری حکومت این دو شخص نسبت با هم است، به طوری که میان پایان کار آن دو (حدود ۶۷۳ پ.م. برای کشتَریتو و ۶۲۵ پ.م. برای فرأرتس) نزدیک به ۵۰ سال اختلاف زمانی وجود دارد. نکته مهم دیگر آن که پیرو گزارش اسرحدون، کشتَریتو به هیچ وجه مادی نیست، بلکه او بارها جدا از مادی‌ها توصیف شده است. گرچه همان طور که بیان کردیم، نام و تبار این شخص می‌توانسته از جنس مردمان مادی یعنی آریایی باشد، اما اصالت جمعیتی قومی او در پرس و جو نامه‌ها آشکارا غیر مادی نوشته شده است. در مجموع، علی‌رغم مشابهت نام کشتَریتو با صورت پارسی نام فرورتی، پسر دیوکس و نیز درگیری هر دو با آشوریان، به آن دو دلیل تأثیرگذار یاد شده، این دو فرد را نمی‌توان یک شخصیت واحد تاریخی در نظر گرفت، همچنین برخلاف این که ما امروزه از چگونگی سرنوشت مرگ بار فرأرتس در گزارش هرودوت به خوبی آگاه هستیم، اما متون آشوری به مطلب روشنی از سرانجام کشتَریتو اشاره نکرده‌اند که از آن

برای نزدیکی پایان کار هر دو نتیجه گیری شود، موضوعی که علی یف به نقل از دیاکونوف نیز به آن معترف است (علی یف، ۱۳۸۸: ۳۷۸) و این موضوع نیز از دلایل دیگر برای سستی نگاه هم‌سان‌پنداری میان آن دو است.

درباره ممیتی‌ارشو و این که در متون یادشده آشوری، او یک شاه شهری در سرزمین ماد توصیف شده است، می‌توان بیان کرد که از منظر زمانی، گاه‌نگاری حکومت او منطبق بر روزگار شاهی دیوکس در گزارش هرودوت و دوره حکومت آرتایوس در نوشته‌های کتسیاس است، اما نام او با هیچ یک از دو شاه ثبت شده در آن دو روایت نزدیکی ندارد، بلکه اگر گزارش هرودوت مبنی بر تلاش دیوکس به جهت یک پارچه‌سازی همه مردمان مادی را لحاظ کنیم، ممیتی‌ارشو در این هم‌جوشی و مطابقت داده‌های اسناد، تنها می‌تواند در جایگاه یکی از آن رهبران محلی مادی باشد که هنوز به زیر یوغ حکومت اکباتانا یا هگمتانه درنیامده بود، بنابراین، این فرض پراشک که در آن ممیتی‌ارشو را همان دیوکس در گزارش هرودوت پنداشته بود (دیاکونوف، ۱۳۴۵: ۳۳۹)، نیز علی‌رغم هم‌خوانی حکومت آن دو از منظر زمانی (نیمه اول سده هفتم پیش از میلاد) و هم‌سانی ماهیت تباری (مادی بودن)، از نظر محتوای توصیف شده برای کردارهای دو شخصیت قابل دفاع نیست.

جهت دستیابی به یک جمع‌بندی کلی و درک بهتر از گاه‌نگاری شاهان مادی یادشده در متون غیر میان‌رودانی و به منظور انجام یک مطالعه تطبیقی ساده‌تر، جدول شماره ۱ ترسیم می‌شود.

جدول شماره ۱: ترسیم گاه‌نگارانه و تطبیقی داده‌های «هرودوت» (Herodotus, I: 95-103, 106-107 &

130)، تاریخ دربار پارس پیرو گزارش کتسیاس (خلاصه فوتیوس، ۱۳۸۰: ۱۵؛ Diodorus, II: 32-34;

Chronicle: 67-), یوسیوس بر پایه اطلاعات کتسیاس (Llewelly-Jones & Robson, 2010: 88-219
 (68) و در ادامه، داده‌های خورنی (خورنی، ۱۳۸۰: ۹۹) و آگایوس (Universal History: 100). نشان / به معنای
 جداکننده محتوای دو کتاب از هم است.

فرمانروایان ماد در نگاهته‌های خورنی / آگایوس	فرمانروایان ماد در نگاهته‌های کتسیاس (بر گرفته از دیودور / یوسیوس)	فرمانروایان ماد در نگاهته‌های هرودوت
<p>وارباکس (Varbakes) /- آرباکوس (Arbacus)، ۲۸ سال</p>	<p>آرباکس (Αρβακες) / آرباکن (Αρβακεν)، در هر دو منبع: ۲۸ سال (۷۸۸-۸۱۶ پ.م.) قیام بر ضد سردناپالوس (Σαρδανάπαλος; (Σαρδανάπαλλον)، شاه آشور که از منظر زمانی و کرداری و آوای نامی، می‌تواند برابر با آشور-دنین-اپلی (Aššur-danin-apli) یا آشور- دنین-اپلی (Aššur-da'in-apla) باشد (فیروزی، ۱۳۹۹؛ Luckenbill, 1926: 254 and Grayson, 1996: 183). در این قیام، بلسوس (Βελευσος)، شاه بابل او را همراهی کرد که او نیز از نظر زمانی، کرداری و آوایی، می‌تواند با مردوک-بلاطسو- ایقبی (Marduk-balātsu-iqbi) (Grayson, 1996: 188) برابر باشد.</p>	<p>---</p>

	سقوط سردنایالوس و به قدرت رسیدن آرباکس در ماد در سال ۴۰ پیش از برگزاری نخستین المپیک یونانیان (۷۷۶ پ.م.)، برابر با سال ۸۱۶ پ.م.	
مُداکیس (Modak'is) /- ماندائوس (Mandaous) ۲۰ سال	مانوداکس (Μαυδάκης)؛ مانوداکن (Μαυδάκην)، ۵۰ سال / (۷۳۸-۷۸۸ پ.م.) ۲۰ سال (۷۶۸-۷۸۸ پ.م.)* * به معنی: نسبت به داده‌های آماری دیودور گاه‌نگاری برخاسته از آن، داده‌های آماری یوسیپوس با شواهد تاریخی و داده‌های منابع مکتوب مطابقت بیش‌تری دارند که در جدول با * مشخص می‌کنیم؛ از جمله برابر شدن گاه‌نگاری آرتوکاس با یک فرمانروای شهری در کنیه سارگن دوم و مطابقت‌های زمانی و کرداری آرتونس، آستی یاراس و اسپانداس با فرآرتس، کیا کسارس و آستیاگس)	---
سُس آرمُس (Sosarmos) /- سُس آرموس (Sousarmous) ۳۰ سال	سُسارموس (Σώσαρμος)؛ سُسارمون (Σώσαρμων)، در هر دو منبع: ۳۰ سال / (۷۰۸-۷۳۸ پ.م.) / (۷۶۸-۷۳۸ پ.م.)*	---

<p>آرتیکاس (Ar't'ikas) /- آ.ثاس (A.tha.s)، ۳۰ سال</p>	<p>آرتوکاس (Ἀρτύκας)؛ آرتوکان (Ἀρτύκαν)</p> <p>۵۰ سال (۶۵۸-۷۰۸ پ.م.) / ۳۰ سال (۷۳۸-۷۰۸ پ.م.)*</p> <p>* از نظر زمانی می تواند برابر هـ/خردو کئ (H/Ḫardukka) یا زردو کئ (Zardukku)، فرمانروای هـ/خزینو (H/Ḫarzianu) که در کتیبه سارگن دوم نوآشوری به او اشاره شده، باشد (Luckenbill, 1927: 104 & 76).</p> <p>فریم در آنوئسی هر سه کتیبه، خوانش نام را به صورت «زاردو کئ» (za-ar- du-uk-ku)، «زاردو کئ» (za-ar- duk-ΓkaΓ) و «زاردو کئ» (za- ar-du-ka) آورده است (Frame, 2021: 281, 365 & 453) که با توجه به هم خوانی مؤلفه های زمانی، جغرافیایی و هویتی میان آرتوکاس و این شخصیت مرتبط با سکونت گاهی در زاگرس مرکزی در سده هفتم پیش از میلاد، در اساس تحلیل خلی وارد نمی کند و صرفاً می تواند بیان گر تفاوت های آوایی آشکار میان خوانش نام یاد شده در کتیبه های نوآشوری با</p>	<p>---</p>
---	---	------------

	<p>خوانش و ثبت آن در روایت یونانی و اسطوره‌ای شده از یک فرد تاریخی باشد. در حقیقت، در متون بعدی، از یک شاه شهری، یا محلی، چهره‌ای اساطیری و قدرتمند ساخته و پرداخته شد.</p>	
---	<p>آربیانس (Ἀρβιάνης)؛ آربیان (Ἀρβιάνην) در گزارش دیودور: ۲۲ سال (۷۰۸-۶۸۶ پ.م.) * * یوسیوس به او اشاره نکرده است و ما در این جا گاه‌نگاری یوسیوس را بر مبنای ادامه اطلاعات دیودور ادامه می‌دهیم. از نظر زمانی می‌تواند همان «دهیوک» یا دیوکس، قاضی توصیف شده از سوی هرودوت در دوره پیش از پادشاهی باشد، دورانی که دیودور آن را روزگار نبود حکومت شاه‌محور و بر مبنای «الگوی دموکراتیک» خوانده است.</p>	---
<p>دئوکس (Deovk'is) /- دیوکس (Deioces)، ۵۴ سال</p>	<p>آرتایوس (Ἀρταῖος)؛ آرتایون (Ἀρταῖον)</p>	<p>دیوکس (Δηϊόκης)، برابر با دهیوک (Dahyu-ka)</p>

	<p>۴۰ سال (۶۸۶-۶۴۶ پ.م.)*</p> <p>یوسیوس به او اشاره نکرده، اما از حکومت ۵۴ ساله دیوکِس (Deioces) یاد کرده است.</p> <p>از نظر زمانی، احتمالاً همان دهیوکئ توصیف شده از سوی هرودوت پس از شاه شدن باشد.</p> <p>درگیری با کادوسی‌ها از مهمترین اقدامات وی است.</p>	<p>۵۳ سال (۷۰۰-۶۴۷ پ.م.)*</p> <p>ایجاد و ساز و کار درباری و شاهی و ساخت هگمتانه، مهم‌ترین اقدامات او است.</p>	<p>(پس از ۶۸۰ پ.م.)</p> <p>حدود زمانی ظهور کشتَریتو و زمان حکومت مَمیتی‌آرشو، یک فرمانروای شهری مادی</p> <p>(پیش از ۶۷۰ پ.م.)</p>
<p>پراوَرْتیس (Pravort'is) - / آفرارتیس (Aphraartis)، ۲۴ سال</p>	<p>آرتونِس (ἄρτύνης) / آرتونِن (ἄρτύνην)، ۲۲ سال (۶۴۶-۶۲۴ پ.م.)*</p> <p>یوسیوس به او اشاره نکرده، اما از حکومت ۲۲ سال فرأرتس (Phraortes) یاد کرده است.</p> <p>از منظر زمانی و کرداری، احتمالاً همان فرأرتس وصف شده از سوی هرودوت</p>	<p>فرأرتس (Φραόρτης)، برابر با فرَوَرْتیش (Fravartiš)، ۲۲ سال (۶۴۷-۶۲۵ پ.م.)*</p> <p>مطیع ساختن پارس، حمله به آشور و شکست از آن، کارنامه او است.</p>	

	باشد.	
<p>کواکسارس (K'vaksares) /- کیاکسارس (Cyaxares)، سال ۳۴</p>	<p>آستی باراس (Ἀστιβάρας) / آستی باران (Ἀστιβάραν)، ۴۰ سال *(۵۸۴-۶۲۴ پ.م.) یوسیوس به او اشاره نکرده، اما از حکومت ۳۲ ساله کیاکسارس (Cyaxares) یاد کرده است. حملة سکاها، صلح با سکاها و عقب راندن آنها از مهمترین وقایع زمان او بوده است. از منظر زمانی و کرداری، احتمالاً همان کیاکسارس وصف شده از سوی هرودوت باشد.</p>	<p>کواکسارس (Κυαξάρης)، برابر با اووختتر (^hUvaxštra)، ۴۰ سال (۶۲۵-۵۸۵ پ.م.) حملة سکاها، شکست دادن سکاها، حمله به نینوا، حمله به لیدی و رخداد خورشید گرفتگی معروف به هالیس، از مهمترین وقایع زمان او بوده است.</p>
<p>آزداهاک (Azhdahak) /- آستیگس (Astyages)، سال ۲۸</p>	<p>آسپانداس (Ἀσπιάδας) / آسپاندان (Ἀσπιάδαν)، عدم ارائه تاریخ [بازسازی به صورت: (۵۴۹-۵۵۰ پ.م.)] یوسیوس به او اشاره نکرده، اما از حکومت ۳۸ ساله آشداهاک (Ashdahak) یاد کرده است. سقوط حکومت مادی‌ها به دست کوروش در زمان او. برابر با آستیگس در گزارش هرودوت</p>	<p>آستواگس (Ἀστυάγης)، احتمالاً برابر پارسی آرشتی وئیگ (Rštivaigah)، ۳۵ سال (۵۴۹/۵۸۵-۵۵۰ پ.م.) سقوط حکومت مادی‌ها به دست کوروش در زمان او.</p>

	و ایشتمگو (<i>iš-tu-me-gu</i>) در گزارش نیونید (Weiershäuser & Novotny, 2020: 147) است.	
--	--	--

۳. نتیجه گیری

در این پژوهش دیده شد که نمی توان کشتَریتو شاه گر-کَشّی یا کار-کَشّی را برابر شخصیت فرأرتس در گزارش هرودوت دانست و پیرو پرس وجونامه های اسرحدون، شاه آشور، کیستی تباری کشتَریتو جدا از مادی ها بوده است. همچنین، بیان شد که تفاوت لحن اسرحدون در پرس وجونامه هایش نسبت به نیشته های شاهانۀ او، به خوبی نشان می دهد که کام یابی های برق آسا و اولیه کشتَریتو چنان دربار آشور را آشفته ساخته بود که نه تنها ارتباطات باج و خراج سرزمین های شرقی آن را قطع کرد، بلکه تختگاه آشوری نیز در خطر تهاجم و حتی سقوط قرار گرفته بود. کشتَریتو بسیاری از مناطق زاگرس مرکزی را تصرف کرده بود و به یک شاه محلی مادی به نام مَمیتی آرشو نیز پیشنهاد اتحاد برضد آشور داد. همچنین، بیان شد که این شاه مادی اخیر، یک شخصیت هم عصر با پادشاهی دیوکس بوده و مرتبط با روزگار پیش از اتحاد مادی ها به دست شاه اکباتانا محسوب می شد و از حدود حکومت او می توان دریافت که دیوکس توصیف شده از سوی هرودوت از منظر واقعیات تاریخی، تا چه حدودی از اراضی را می توانست به زیر قدرت خود آورد. پیش روی های کشتَریتو به همان سرعتی که فراز آمد، به همان سرعت نیز متوقف و نیست شد، گویا حمله نهایی و کارساز اسرحدون، شاه آشور به تختگاه او (پیرو متن های S.A.A 60 و S.A.A 62) از یک سو و گسترش قدرت دیوکس (پیرو گزارش هرودوت) از سوی دیگر، از عوامل اصلی سقوط شاه کارکشی بوده باشند.

منابع

الف. منابع فارسی

افکنده، احسان. (۱۳۹۵). «بازتاب شکل‌گیری دولت ماد در گفتار مادی هروودت»، *تاریخ ایران*، شماره ۹ (۲): صص ۱-۲۳.

اومستد، آلبرت تن آیک. (۱۳۸۳). *تاریخ شاهنشاهی هخامنشی*، ترجمه محمد مقدم، چاپ سوم، تهران: علمی و فرهنگی.

تورات: کتاب مقدس (۱۸۹۵). ترجمه رابرت بروس و کاراپت اوهانس، تهران: مؤلف.
خلاصه‌ی فوتیوس (خلاصه‌ی تاریخ کنسیاس، از کورث تا اردشیر). (۱۳۸۰). ترجمه کامیاب خلیلی، تهران: نشر کارنگ.

خورنی، موسی. (۱۳۸۰). *تاریخ ارمنیان*، ترجمه ادیک باغداساریان، تهران: مؤلف.
 دیاکونوف، ایگور میخائیلوویچ. (۱۳۴۵). *تاریخ ماد*، ترجمه کریم کشاورز، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

روف، مایکل. (۱۳۸۹). «**ماد و بین‌النهرین: تاریخ و معماری**»، در *بین‌النهرین و ایران در دوران متأخر؛ قبایل و امپراتوری‌ها ۱۶۰۰-۵۳۹ ق.م.*، ویراسته جان کرتیس، ترجمه زهرا باستی، تهران: سمت.
 زرین کوب، روزبه. (۱۳۸۷). «بنیان‌گذاری اتحاد مادها و اهمیت منبع شناسی آن»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی (تهران)*، دوره ۵۹، شماره ۱۸۵: صص ۹۹-۱۱۲.
 شارپ، رلف نارمن. (۱۳۸۴). *فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی*، چاپ دوم، تهران: پازینه.
 علی‌یف، اقرار (۱۳۸۸). *پادشاهی ماد*، ترجمه کامبیز میربها، تهران: ققنوس.

فیروزی، سورنا (۱۳۹۳). «**پژوهش تطبیقی میان شواهد باستان‌شناختی غرب فلات ایران از ۲۰۰۰ تا ۵۵۰ پ.م و گزارش‌های کلاسیک یونانی و منابع میان‌رودانی ایرانی، ارمنی و سریانی**»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران (منتشر نشده).
 فیروزی، سورنا (۱۳۹۹). «نگاهی نو به کیستی چند شاه مادی و سردناپالوس»، *تاریخ اندیشه*، دوره ۳، شماره ۷: صص ۱۳۳-۱۴۴.

فیروزی، سورنا؛ سعادت‌مهر، محمدامین؛ سودایی، بیتا (۱۴۰۱). «از سقوط زردوگو تا برآمدن دیوکس؛ یک دموکراسی مادی»، *پژوهشنامه تمدن ایرانی*، دوره ۴، شماره ۲: صص ۱۳۳-۱۶۰.

فیروزی، سورنا؛ مهرآفرین رضا (۱۴۰۱). «بازنگری در نام‌نامه‌های اساطیری شاهان آشور؛ تاریخ در دل اسطوره»، *جستارهای باستان‌شناسی ایران (پیش از اسلام)*، مقالات آماده انتشار، قابل دسترسی در:

http://iaej.sku.ac.ir/article_11289.html

کریستن سن، آرتور امانوئل (۱۳۵۵). *کیانیان*، ترجمه ذبیح‌الله صفا، چاپ چهارم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

ملکزاده، مهرداد (۱۳۹۸). «هرمامیثرس: یک نام مادی در فهرست پادشاهان آشور»، *پژوهش‌های ایران‌شناسی*، دوره ۹، شماره ۲: صص. ۱۲۴-۱۵۱.
مهرآبادی، میترا (۱۳۸۰). *تاریخ کامل ایران باستان*، تهران: افراسیاب.

ب. منابع لاتینی

ABC 25, Available at (2022):

<https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/abc-25-walker-chronicle/>

ABC 7, Available at (2022):

<https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/abc-7-nabonidus-chronicle/>

Adali, S. F. (2009). "Ummān-manda and ita Significance in the First Millenium B.C", Doctor of Philosophy, Faculty of Arts, Department of Classics and Ancient History, University of Sydney.

Agapius, (1909). *Universal History*, Translated by Alexander Vasiliev. Available at (2022):

https://www.tertullian.org/fathers/agapius_history_02_part2.htm

Baumstark, C. A. (1897). "Belesys 2 (Βέλεσος)", In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III/1*. Available at (2022):

https://de.m.wikisource.org/wiki/RE:Belesys_2#III,1

Baumstark, C. A. (1899). "Chalaos (Χάλαος)", in *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III/2*. Available at (2022):

<https://de.m.wikisource.org/wiki/RE:Chalaos>

Brown, S. C. (1988). "The Mēdikos Logos of Herodotus and the Evolution of the Median State", In: *Achaemenid History III: Method and Theory*, eds. A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg, Leiden: Brill. pp. 71-86.

Cameron, G. G. (1936). *History of Early Iran, Chicago*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Dalley, S. (2005). "Semiramis in History and Legend: a Case Study in Interpretation of an Assyrian Historical Tradition, with Observations on Archetypes in Ancient Historiography, on Euhemerism before Euhemerus, and on the So-called Greek Ethnographie Style", In: *Cultural Borrowings and Ethnic Appropriations in Antiquity*, ed. S. Gruen, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. Pp. 12-22.
- Diakonoff, I. M., (1985). "Media", In: *The Median and Achaemenian periods*, ed. I. Gershevitch, Cambridge: Cambridge University Press. pp. 36-148.
- Diakonoff, I. M., (1991). "ryMdy: The cities of Medes", in *Ah, Assyria : studies in Assyrian history and ancient near Eastern historiography presented to HayimTadmor*, eds. M. Cogan and I. Epha'al, Jerusalem: The Magnes Press, the Hebrew University. pp. 13-20.
- Diakonoff, I. M.; & Kashkai, S. M. (1979). *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- DiodorusSiculus (1933). *Library of History*, Version of the Loeb Classical Library Edition. Available at (2022): https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/diodorus_siculus/2a*.html
- Drews, R. (1969). "The Fall of Astyages and Herodotus' Chronology of the Eastern Kingdoms", *Historia*, Vol. 18: pp. 1-11.
- Eusebius, *Chronicle*, English translation version, attalus organization. Available at (2022): <http://www.attalus.org/translate/eusebius4.html#7>
- Frahm, E. (2003). "Images of Ashurbanipal in Later Tradition", *Eretz Israel*, Vol. 27: pp. 37-48.
- Frame, G. (2021). *Royal Incriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705)*, Pennsylvania: Penn State University Press.
- Fuchs, A. (1994). *Die InschriftenSargons II. Aus Khorsabad*, Göttingen: Cuvillierverlag.

- Fuchs, A. (1998). *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr. nach Prismenfragmenten aus Ninive und Assur*, Helsinki: Casco Bay Assyriological Institute.
- Fuchs, A. (2003-2005), "Parsua(š)", in *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archaologie*, Berlin: Walter de Gruyter. pp. 340-342.
- Fuchs, A. (2008). "Der Turtan Šamši-ilu und die grosse Zeit der assyrischen Grossen (830-746)", *Die Welt des Orients*, Vol. 38: pp. 61-145.
- Gadd, C. J. (1923). *The Fall of Nineveh, The newly discovered Babylonian chronicle, No. 21,901, in the British museum*, London: Oxford University Press.
- Gera, D. (1997). *Warrior Women: The Anonymous Tractatus De Mulieribus*. Leiden: Brill.
- Gilmore, J. (1888). *The Fragments of Persika*, London and New York: MacMillan and Co.
- Glassner, J. J. (2004). *Mesopotamian Chronicles (Writings from the Ancient World)*, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Grantovskiy, E. A. (1998). *Iraniirantsy do Akhemenidov: osnovnyeproblemy, voprosykhronologii*, Moscow: L.et.n.
- Grayson, K. A. (1996). *RIMA 3/Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC, II (858-745 BC)*, Vol. 3, Toronto: University of Toronto Press.
- Grayson, K. A. (2008). "Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669 B.C.)", in *The Cambridge Ancient History, Vol. 3, Parth 2*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 122-141.
- Helm, P. R. (1981). "Herodotus' Mēdikos Logos and Median History". *Iran*, Vol. 19: pp. 85-90.

- Herodotus, (1920). *Histories*. English translation by Alfred Denis Godley. Vol. 1, Available at 2022:
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126>
- Howorth, H. H. (1892), "The Beginnings of Persian History", *The Academy*, Vol. 41, No. 1041: pp. 373-375.
- Ivantchik, A. (1993). *Les Cimmériens au Proche-Orient*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kent, R. G. (1950). *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon*, New Haven: American Oriental Society.
- König, F. W. (1934). *Altteste Geschichte der Meder und Perser*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Kruger, J. (1856). *Geschichte der Assyrier [Assyrer] und Iraniervom 13ten biszum 5ten JahrhundertvorChristus*, Frankfurt: Verlag von Heinrich Ludwig Brönnner.
- Labat, R. (1961). *Kaštariti, Phraorte et les débuts de l'histoireMède*, Paris: Imprimerie Nationale.
- Lanfranchi, G. B. (1995). "Assyrian geography and Assyrian letters: the location of Hubuskia again", in *Neo-Assyrian geography*, ed. M. Liverani, Rome: Università di Roma, pp. 127-137.
- Lanfranchi, G. B.; & Parpoka, S. (1990). *The Correspondence of Sargon II, Part 2: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Leichty, E. (2011). *The Royal Inscription of Essarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Lenfant, D. (1996). "Ctésias et Hérodote, ou les réécritures de l'histoire dans la Perse achéménide", *Revue des Études Grecques*, Vol. 109: pp.348-380.
- Levine, L. D. (1972). *Two Neo-Assyrian Stelae from Iran*, Toronto: Royal Ontario Museum.

- Levine, L. D. (1974). "Geographical studies in the Neo-Assyrian Zagros II", *Iran*, Vol. 12: pp. 99-124.
- Levine, L. D. (1977). "East-west trade in the late iron age: A view from the Zagros", In: *Mountains and Lowlands: Essay in Archaeology of Greater Mesopotamia*, Malibu: Undena Publications, pp. 135-151.
- Llewellyn-Jones, L. & Robson, J. (2010). *Ctesias's History of Persia, Tales of the Orient*, London & New York: Routledge.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 1, Chicago: University of Chicago press.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 2, Chicago: University of Chicago press.
- Macgregor, S. L. (2012). *Beyond Hearth and Home: Women in the Public Sphere in Neo-Assyrian Society*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- May, N. N. (2018). "Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources", In: *Studying Gender in the Ancient Near East*, eds. S. Svärd & A. Garcia-Ventura, Pennsylvania: University Park, pp. 249-288.
- Medvedskaya, I. N. (1999). "Media and its Neighbours I: The Localization of Ellipi", *Iranicaantiqua*, Vol. 34: pp.53-70.
- Medvedskaya, I. N. (2004). "Deiok, Fraortikhronologiya midi iskoïdinastii", *VDI*, Vol. 2: pp. 94-100.
- Melville, S. C. (2014). "Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool", *Journal of the American Oriental Society*. Vol, 124, No. 1: pp. 37-57.
- Millard, A.R. (1994). *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 B.C.*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.

- Novotny, J. (2004). "Sammu-rāmat or Sammu-ramāt", in *Prosopography of the Neo-Assyrian Empire 3/1*, ed. H. D. Baker, Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, pp. 1083-1084.
- Novotny, J.; & Jeffers, J. (2018). *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668–631 BC), Aššur-etel-ilāni (630–627 BC), and Sîn-šarra-iškun (626–612 BC), Kings of Assyria, Part 1*, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Parpola, S. (1970). *Neo-Assyrian Toponyms*, Kevelaer: Butzon & Bercker GmbH.
- Parpola, S.; & Porter, M. (2001). *The Helsinki atlas of the Near East in the Neo-Assyrian period*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Prášek, J. V. (1906). *Geschichte der Meder und Perser*, Gotha: F. A. Perthes.
- Rawlinson G. (1875). *The History of Herodotus, Vol. 1*, London: John Murray Press.
- Reade, J. E. (1987). "Was Sennacherib a Feminist?", In: *La Femme dans le Proche-Orient Antique: XXXIIIe Rencontre Assyriologique Internationale*, ed. J. M. Durand, Paris: CNRS, pp. 139-145.
- Rollinger, R. (2003). "The Western Expansion of the Median Empire: a Re-examination", in *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, eds. G. B. Lanfranchi, M. Roaf, & R. Rollinger, , Padua: S.a.r.g.o.n., pp. 289-319.
- Sancisi-Weerdenburg, H. (1988). "Was There Ever a Median Empire?", In: *Achaemenid History III: Method and Theory*, eds. A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg, Leiden: Brill, pp. 197-212.
- Sayce, A. H. (1884), *The Ancient Empire of the East*, London: MacMillan and Co.
- Starr, I. (1990). *Queries to the Sungod, Divination and politics in Sargonid Assyria*, Helsinki: Helsinki University Press.

- Svärd, S. (2016). "Neo-Assyrian Elite Wome", in *Women in Antiquity: Real Women across the Ancient World*, eds. S. L. Budin and J. M. Turfa, London: Routledge.
- Tadmor, H.; Yamada, S. (2011). *The Royal Incriptions of Tiglat-Pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726- 722 BC)*, Vol. 1, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Tavernier, J. (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 B.C.)*, Leuven: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies.
- Teppo, S. (2007). "Agency and the Neo-Assyrian Women of the Palace", *StudiaOrientalia*, Vol. 101: pp. 381-420.
- Tümpel, K. (1897). "Belos 3 (Βῆλος)", in *PaulysRealencyclopädie der classischenAltertumswissenschaft III/1*, Available at (2022): https://de.m.wikisource.org/wiki/RE:Belos_3
- Weiershäuser F.; & Novotny, J. (2020). *The Royal Inscriptions of Amēl-Marduk (561–560 BC), Neriglissar (559–556 BC), and Nabonidus (555–539 BC), Kings of Babylon*, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Young, T. C. (1988). The Early History of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses", In: *The Cambridge ancient history*, Vol. 4, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-52.
- Zadok, R. (2002). *The Ethno-linguistic Character of Northwestern Iran and Kurdistan in the Neo-Assyrian Period*, Tel Aviv: Archaeological Center Publications.
- Zawadzki, S. (2011–2012). "Umman-mandaRevisited", *State Archives of Assyria Bulletin*, Vol. 19: pp. 267- 278.
- Zimansky, P. (1990). "Urtian Geography and Sargon's Eighth Campaign", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 49, No. 1: pp. 1-21.

Zournatzi, A. (2013). "The Median logos of herodotus and the persians' legitimate rule of Asia", *Iranica Antiqua*, Vol. 48: pp. 221-252.

References

ABC 25, Available at (2022):

<https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/abc-25-walker-chronicle/>

ABC 7, Available at (2022):

<https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/abc-7-nabonidus-chronicle/>

Adali, S. F. (2009). "Ummān-manda and ita Significance in the First Millenium B.C", Doctor of Philosophy, Faculty of Arts, Department of Classics and Ancient History, University of Sydney.

Afkandeh, E. (2016). "Reflection of Median State Formation in Herodotus' Mēdikos Logos", *Journal of Iran History*, 9(2): 1-23. (in Persian).

Agapius, (1909). *Universal History*, Translated by Alexander Vasiliev. Available at (2022):

https://www.tertullian.org/fathers/agapius_history_02_part2.htm

Aliev, I. (2009). *The history of Media*. Translated by Kambiz Mirbaha, Tehran: Qoqnu. (in Persian).

Baumstark, C. A. (1897). "Belesys 2 (Βέλεσος)", In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III/1*. Available at (2022):

https://de.m.wikisource.org/wiki/RE:Belesys_2#III,1

Baumstark, C. A. (1899). "Chalaos (Χάλαος)", in *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III/2*. Available at (2022):

<https://de.m.wikisource.org/wiki/RE:Chalaos>

Brown, S. C. (1988). "The Mēdikos Logos of Herodotus and the Evolution of the Median State", In: *Achaemenid History III: Method and Theory*, eds. A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg, Leiden: Brill. pp. 71-86.

- Cameron, G. G. (1936). *History of Early Iran, Chicago*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Christensen, A. E., (1976). *Kayāniān (Les Kayanides)*, Translated by Zabihullah Safa, 4th edition, Tehran: Bongāh-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. (in Persian).
- Dalley, S. (2005). "Semiramis in History and Legend: a Case Study in Interpretation of an Assyrian Historical Tradition, with Observations on Archetypes in Ancient Historiography, on Euhemerism before Euhemerus, and on the So-called Greek Ethnographie Style", In: *Cultural Borrowings and Ethnic Appropriations in Antiquity*, ed. S. Gruen, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. Pp. 12-22.
- Diakonoff, I. M. (1966). *History of Media*, Translated by Karim Keshavarz, Tehran: Bongāh-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. (in Persian).
- Diakonoff, I. M., (1985). "Media", In: *The Median and Achaemenian periods*, ed. I. Gershevitch, Cambridge: Cambridge University Press. pp. 36-148.
- Diakonoff, I. M., (1991). "ryMdy: The cities of Medes", in *Ah, Assyria : studies in Assyrian history and ancient near Eastern historiography presented to HayimTadmor*, eds. M. Cogan and I. Epha'al, Jerusalem: The Magnes Press, the Hebrew University. pp. 13-20.
- Diakonoff, I. M.; & Kashkai, S. M. (1979). *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- DiodorusSiculus (1933). *Library of History*, Version of the Loeb Classical Library Edition. Available at (2022):
https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/diodorus_siculus/2a*.html
- Drews, R. (1969). "The Fall of Astyages and Herodotus' Chronology of the Eastern Kingdoms", *Historia*, Vol. 18: pp. 1-11.
- Eusebius, *Chronicle*, English translation version, attalus organization. Available at (2022):

<http://www.attalus.org/translate/eusebius4.html#7>

- Firouzi, S. (2014). *A comparative study between the archaeological evidence of the west of the Iranian plateau from 2000 to 550 BC and classical Greek reports and Mesopotamian Iranian, Armenian and Syriac sources*. A Master's thesis, Tehran: Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran (unpublished). (in Persian).
- Firouzi, Sorena (2020). "A new look at the identities of several Median kings and Sardanapalus", *Tārikh Andish*, 3 (7): 133-144. (in Persian).
- Firouzi, S., mehfarin, R., & Saadat Mehr, M. A. (2022). A Revision in the mythological Assyrian Kings List of; History at the heart of myth. *Journal of Iran's Pre Islamic Archaeological Essays*, Ready for publication, Available at: http://iaej.sku.ac.ir/article_11289.html. (in Persian). doi: 10.22034/iaej.2022.13779.1028
- Frahm, E. (2003). "Images of Ashurbanipal in Later Tradition", *Eretz Israel*, Vol. 27: pp. 37-48.
- Frame, G. (2021). *Royal Incriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705)*, Pennsylvania: Penn State University Press.
- Fuchs, A. (1994). *Die Inschriften Sargons II. Aus Khorsabad*, Göttingen: Cuvillierverlag.
- Fuchs, A. (1998). *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr. nach Prismenfragmenten aus Ninive und Assur*, Helsinki: Casco Bay Assyriological Institute.
- Fuchs, A. (2003-2005), "Parsua(š)", in *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archaologie*, Berlin: Walter de Gruyter. pp. 340-342.
- Fuchs, A. (2008). "Der Turtan Šamši-ilu und die grosse Zeit der assyrischen Grossen (830-746)", *Die Welt des Orients*, Vol. 38: pp. 61-145.
- Gadd, C. J. (1923). *The Fall of Nineveh, The newly discovered Babylonian chronicle, No. 21,901, in the British museum*, London: Oxford University Press.

- Gera, D. (1997). *Warrior Women: The Anonymous Tractatus De Mulieribus*. Leiden: Brill.
- Gilmore, J. (1888). *The Fragments of Persika*, London and New York: MacMillan and Co.
- Glassner, J. J. (2004). *Mesopotamian Chronicles (Writings from the Ancient World)*, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Grantovskiy, E. A. (1998). *Iraniirantsy do Akhemenidov: osnovnyeproblemy, voprosykhronologii*, Moscow: L.et.n.
- Grayson, K. A. (1996). *RIMA 3/Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC, II (858-745 BC)*, Vol. 3, Toronto: University of Toronto Press.
- Grayson, K. A. (2008). "Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669 B.C.)", in *The Cambridge Ancient History, Vol. 3, Parth 2*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 122-141.
- Helm, P. R. (1981). "Herodotus' Mêdikos Logos and Median History". *Iran*, Vol. 19: pp. 85-90.
- Herodotus, (1920). *Histories*. English translation by Alfred Denis Godley. Vol. 1, Available at 2022: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126>
- Howorth, H. H. (1892), "The Beginnings of Persian History", *The Academy*, Vol. 41, No. 1041: pp. 373-375.
- Ivantchik, A. (1993). *Les Cimmériens au Proche-Orient*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Khorenatsi, M. (2001). *History of Armenians*, Translated by Edick Baghdasian, Tehran: by Author. (in Persian).
- Kent, R. G. (1950). *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon*, New Haven: American Oriental Society.

- König, F. W. (1934). *Altteste Geschichte der Meder und Perser*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Kruger, J. (1856). *Geschichte der Assyrier [Assyrer] und Iranier vom 13ten bis zum 5ten Jahrhundert vor Christus*, Frankfurt: Verlag von Heinrich Ludwig Brönnner.
- Labat, R. (1961). *Kaštari, Phraorte et les débuts de l'histoire Mède*, Paris: Imprimerie Nationale.
- Lanfranchi, G. B. (1995). "Assyrian geography and Assyrian letters: the location of Hubuskia again", in *Neo-Assyrian geography*, ed. M. Liverani, Rome: Università di Roma, pp. 127-137.
- Lanfranchi, G. B.; & Parpoka, S. (1990). *The Correspondence of Sargon II, Part 2: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Leichty, E. (2011). *The Royal Inscription of Essarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Lenfant, D. (1996). "Ctésias et Hérodote, ou les réécritures de l'histoire dans la Perse achéménide", *Revue des Études Grecques*, Vol. 109: pp.348-380.
- Levine, L. D. (1972). *Two Neo-Assyrian Stelae from Iran*, Toronto: Royal Ontario Museum.
- Levine, L. D. (1974). "Geographical studies in the Neo-Assyrian Zagros II", *Iran*, Vol. 12: pp. 99-124.
- Levine, L. D. (1977). "East-west trade in the late iron age: A view from the Zagros", In: *Mountains and Lowlands: Essay in Archaeology of Greater Mesopotamia*, Malibu: Undena Publications, pp. 135-151.
- Llewellyn-Jones, L. & Robson, J. (2010). *Ctesias's History of Persia, Tales of the Orient*, London & New York: Routledge.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 1, Chicago: University of Chicago press.

- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 2, Chicago: University of Chicago press.
- Macgregor, S. L. (2012). *Beyond Hearth and Home: Women in the Public Sphere in Neo-Assyrian Society*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Malekzadeh, M. (2020). Ἀρμαμίθρης: A Median Name in the Assyrian Kings List. *Iranian Studies*, 9(2): 123-151. (in Persian).
- May, N. N. (2018). “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, In: *Studying Gender in the Ancient Near East*, eds. S. Svärd & A. Garcia-Ventura, Pennsylvania: University Park, pp. 249-288.
- Medvedskaya, I. N. (1999). “Media and its Neighbours I: The Localization of Ellipi”, *Iranicaantiqua*, Vol. 34: pp.53-70.
- Medvedskaya, I. N. (2004). “Deiok, Fraortikhronologiya midi iskoïdinastii”, *VDI*, Vol. 2: pp. 94-100.
- Mehrabadi, M., (2001). *Complete history of ancient Iran*, Tehran: Afrāsiyāb. (in Persian).
- Melville, S. C. (2014). “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, *Journal of the American Oriental Society*. Vol, 124, No. 1: pp. 37-57.
- Millard, A.R. (1994). *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 B.C.*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Novotny, J. (2004). “Sammu-rāmat or Sammu-ramāt”, in *Prosopography of the Neo-Assyrian Empire 3/1*, ed. H. D. Baker, Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, pp. 1083-1084.
- Novotny, J.; & Jeffers, J. (2018). *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668–631 BC), Aššur-etel-ilāni (630–627 BC), and Sîn-šarra-iškun (626–612 BC)*, *Kings of Assyria*, Part 1, Winona Lake: Eisenbrauns.

- Olmstead, A. T. (2004). *History of the Persian Empire*, Translated by Mohammad Moghadam, 3rd edition, Tehran: Elmi va Farhangi. (in Persian).
- Parpola, S. (1970). *Neo-Assyrian Toponyms*, Kevelaer: Butzon & Bercker GmbH.
- Parpola, S.; & Porter, M. (2001). *The Helsinki atlas of the Near East in the Neo-Assyrian period*, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Photius'Excerpt of Persica*. (2001). Translated by Kamyab Khalili, Tehran: Kārang. (in Persian).
- Prášek, J. V. (1906). *Geschichte der Meder und Perser*, Gotha: F. A. Perthes.
- Rawlinson G. (1875). *The History of Herodotus*, Vol. 1, London: John Murray Press.
- Reade, J. E. (1987). "Was Sennacherib a Feminist?", In: *La Femme dans le Proche-Orient Antique: XXXIIIe Rencontre Assyriologique Internationale*, ed. J. M. Durand, Paris: CNRS, pp. 139-145.
- Rollinger, R. (2003). "The Western Expansion of the Median Empire: a Re-examination", in *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, eds. G. B. Lanfranchi, M. Roaf, & R. Rollinger, , Padua: S.a.r.g.o.n., pp. 289-319.
- Rauf, M., (2010). "Media and Mesopotamia: History and Architecture", In: *Later Mesopotamia and Iran: tribes and eEmpires 1600-539 BC: proceedings of a seminar in memory of Vladimir G. Lukonin*, Edited by J. Curtis, Translated Zahra Basti, Tehran: Samt. (in Persian).
- Sancisi-Weerdenburg, H. (1988). "Was There Ever a Median Empire?", In: *Achaemenid History III: Method and Theory*, eds. A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg, Leiden: Brill, pp. 197-212.
- Sayce, A. H. (1884), *The Ancient Empire of the East*, London: MacMillan and Co.

- Starr, I. (1990). *Queries to the Sungod, Divination and politics in Sargonid Assyria*, Helsinki: Helsinki University Press.
- Sharp, R. N. (2005). *The Inscriptions in Old Persian Cuneiform of the Achaemenian Emperors*, 2nd edition, Tehran: Pāzineh. (in Persian)
- Svärd, S. (2016). “Neo-Assyrian Elite Wome”, in *Women in Antiquity: Real Women across the Ancient World*, eds. S. L. Budin and J. M. Turfa, London: Routledge.
- Tadmor, H.; Yamada, S. (2011). *The Royal Incriptions of Tiglat-Pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726- 722 BC)*, Vol. 1, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Tavernier, J. (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 B.C.)*, Leuven: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies.
- Teppo, S. (2007). “Agency and the Neo-Assyrian Women of the Palace”, *StudiaOrientalia*, Vol. 101: pp. 381-420.
- The Old Testament. (1985). Translated by Robert Bruce and Karapet Ohanes, Tehran: by Authors. (in Persian)
- Tümpel, K. (1897). “Belos 3 (Βῆλος)”, in *PaulysRealencyclopädie der classischenAltertumswissenschaft III/1*, Available at (2022): https://de.m.wikisource.org/wiki/RE:Belos_3
- Weiershäuser F.; & Novotny, J. (2020). *The Royal Inscriptions of Amēl-Marduk (561–560 BC), Neriglissar (559–556 BC), and Nabonidus (555–539 BC), Kings of Babylon*, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Young, T. C. (1988). The Early History of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses”, In: *The Cambridge ancient history*, Vol. 4, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-52.

- Zadok, R. (2002). *The Ethno-linguistic Character of Northwestern Iran and Kurdistan in the Neo-Assyrian Period*, Tel Aviv: Archaeological Center Publications.
- Zarrinkoob, R. (2008). "The foundation of the union of materials and the importance of its provenance", *JFLH* 59 (185): 99-112. (in Persian)
- Zawadzki, S. (2011–2012). "Umman-manda Revisited", *State Archives of Assyria Bulletin*, Vol. 19: pp. 267- 278.
- Zimansky, P. (1990). "Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 49, No. 1: pp. 1-21.
- Zournatzi, A. (2013). "The Median logos of herodotus and the persians' legitimate rule of Asia", *Iranica Antiqua*, Vol. 48: pp. 221-252.

